

Délszláv migrációs nyomás Magyarország felé az újkor hajnalától

Absztrakt: A tanulmányban próbát teszünk megragadni annak az eseménynek a lényegét, amely évszázados hullámokat vetett, és amelynek hatásait ma is érezzük. Ha mélyen belegondolunk, akkor világos, hogy Közép-Európában valami nincs rendben. Egyesek egyből Trianonról beszélnének, ám Trianon maga nem a kezdete ennek, hanem az egyik lépcsőfoka, amellyel ez a történelmi zavar még egy ideig fennmarad. Ha nem Trianon a baj, akkor mi? Az én válaszom az, hogy mai bajaink forrását, valahol az Oszmánok hódításánál kell keresni (a történelem mélységes kútjában). Az Oszmán hódítás volt az, amely egyes területeken részében, máshol pedig teljesen átalakította a Balkán és Közép-Európa államstruktúráját és népességét. A mai Vajdaság területén és a környező tájegységekben is a délszláv lakosság észak felé tolódását hozta. Az Oszmánok ügyesen alkalmazták a kontrollált és nem kontrollált migrációt, valamint a kontrollált és kontrollálatlan agressziót. Az Oszmán hatás sem a Balkánon, sem Közép-Európában nem tűnt el. Az Oszmánok maguk előtt görgették a néptömegeket, amely végül is azt hozta, hogy minden nép kimozdult egykori hazájából, Magyarországon pedig tartósan megtelepedtek a különböző délszláv populációk, aminek része volt a mai határok kialakításában is. Így magyar kisebbségek jöttek létre, amelyeknek a létszáma egyre csökken, a Magyarország körüli országok nyelvpolitikái miatt.

Kulcsszavak: oszmánok, délszlávok, Magyarország, migráció, tervezett migráció, kontrollált migráció, kontrollált erőszak, kontrollálatlan erőszak

Abstract: In the paper, we try to explain the essence of the events that has cast centuries of waves and whose effects are still felt today. If we deeply think about Balkans and Middle Europe we find that something is wrong. Somebody would say that Trianon treaty is the reason, but Trianon treaty is not the beginning of the process, just another step forward, but the confusion continues, and still remain. If not the Trianon treaty is wrong what is? My answer is, that the history is deep, deep, and the confusion of present begins with the conquest of the Ottomans, in which part of the Balkans and Central Europe are restructured state structure part by part. The Ottomans applied smartly used controlled and uncontrolled migration, as well as controlled and uncontrolled aggression. The Ottoman influence has not disappeared either in the Balkans or in Central Europe. The Ottomans rolled the crowds before them, which ultimately led to the fact that all of the people had moved from their former homeland. The various southern Slav populations migrated in former southern Hungary, and took part in making of today's borders. That resulted existence of Hungarian minorities, their number is decreasing, because of language politics of states around Hungary.

Keywords: Osman, South Slavs, Hungary, migration, planned migration, controlled migration, controlled violence, uncontrolled violence

* Dr. Mészáros Zoltán, főlevéltáros, Szabadkai Történelmi Levéltár, Szabadka

1. A balkáni útvonalak (Bevezető)

A modern kor hajnala, Nyugat-Európával ellentétben Magyarországon és a Balkánon nem a prosperitást hozta. A középkor végén Zsigmond királynak reális terve volt Magyarország védelmére az Oszmánoktól. Ezek hódításait már nem csupán a törökökkel, hanem a sok meghódított néppel együtt hajtották végre, akiket kimozdítottak egykori országaikból. Magyarország esetében ezek a népek a főleg délszlávok voltak. A Horvát nemesség megőrizte kettős identitását, és hatásuk Magyarország politikájára jelentős volt. Magyarországra az ortodox szerbeket is befogadták. Vezetőik megkapták a despota (a bizánci eredetű deszpotész) címet, majd miután ez a cím elhalványult, az ortodox egyház vette át a szerbek "diplomáciai képviselőjét" (és a románokét is, mert 1885-ig nem ismerték el autokefáliájukat). Miután Magyarországon tartósan megszerezték a hatalmat a Habsburgok, a szerb főpapság nem tehetett mást, mint, hogy a központi hatalommal tárgyalt. Az Udvar Illir Udvari Deputációt (*Deputatio Aulica in Transsilvanicis, Banaticis et Illyricis*), majd Illír Udvari Tanácsot tartott fenn. A 18. században is, amikor a legfontosabbak voltak a szerbek, a papság az egész szerbséget képviselte, és így marad ez a dualizmus bevezetése után is. Ugyanakkor a Dunától északra élő szerbek, a Dunától délre élő szerbekre is figyeltek, miközben élt a Monarchián belüli fejedelemség/vajdaság gondolata is.¹

A történelmi és történelem előtti időkben is amennyiben menni kellett, a Balkánról három irányban távoztak, vagy érkeztek. Az egyik az adriai tengermellék volt, ahol gyalogosan is át lehet jutni, de a kikötők, kikötővárosok sorozata állt az Adria partjain.² A dubrovniki (raguzai) adatok említenek is, Dubrovnikban letelepült és onnan elköltöző embereket,³ egyszerűen a fejlett központok vonzóak voltak, így amikor az Oszmánok jelentek meg, a balkáni és a szerb lakosság egy része a tengermelléken talált menedéket, főleg azért mert Velence elég erős volt ahhoz, hogy tengermelletti területeket tartson meg.

¹ KRESTIĆ, Vasilije Đ: Srbi u Ugarskoj 1790-1918. Matica Srpska, Novi Sad, 2013. 375. o.

² TESIC Nikola (szerk): *Migrations in Balkan History*. Republička Zajednica nauke Srbije, Belgrade 1989. 77.o. = Wars, Population Migration, and Religious Proselytism in Dalmatia, During The Second Half of The XVIIth Century.

³ TESIC Nikola (szerk): *Migrations in Balkan History*. Republička Zajednica nauke Srbije, Belgrade 1989. o = Boriša Krekić: Dubrovnik as a Pole of Attraction and a Point of Transition for The Hinterland Population in The Late Middle Ages

A Balkánon van egy keleti útvonal is a történelmi időkben onnan jöttek az avarok, szlávok, a majd az orosz támadások Bizánc ellen, és a kunok is. Hérodotosz is valahova északkeletre teszi a szkítákat.

A Balkán-félszigeten a migrációs vonalak egyik legfontosabbika a Nagy-Morava völgye, A neolitikumtól napjainkig számos hullámban történt migráció, de a migrációs hullámok között is folyamatosan történtek egyéni migrációk is. Ez az útvonal az összes közül a legjobb. A Nagy-Morava, Dél-Morava, Vardar útvonal Szaloniki (Thesszaloniké) felé vezet. Szaloniki volt Bizánc gyakorlatilag második legfontosabb városa. E városnak egyre nő a jelentősége, hiszen minél nagyobbakká váltak a hajók annál többet értek a mély kikötők.

Mégis az utak leggyakoribb célja, és kiindulópontja Konstantinápoly volt és maradt. A város nagysága, amihez az oszmánok még hozzá is tettek, fekvése és védhetősége mellett abban volt, hogy a kereskedelmi utak is itt keresztezték egymást, és a világ szinte összes kincséből lehetett ott kapni. A balkáni, génuai (genovai), velencei és más kereskedők egyik fő központja volt. Az oszmánok érkezése után ez rövid időre megszűnik, hogy Isztambulként ismét az egyik legfontosabb kereskedelmi központ legyen. Azonban Isztambul az oszmán támadások kiindulópontja is lett, miután Anatóliából és sok más helyről összegyűjtötték több tízezres seregeiket. A korszakban gyakran beszélnek százezres seregekről, de ez sokszor túlzás, és/vagy a hadtápot is a vitézek közé számolták, azonban a szultánnak volt annyi ereje, hogy néha valóban százezres sereget indítson útra. A "középső balkáni út" sokszor a menekülőknél is fontossá vált, elsősorban a szerbeknek, így a délszláv hatás hordozói elsősorban a szerbek lesznek. A "középső balkáni útvonal", tette lehetővé, hogy mielőbb biztos helyre érjenek, és ez Zsigmondtól a Jagellóig Magyarország volt, és az olyan területek is, amelyek magyar vazallusként éltek félig, sőt néha teljesen önálló életüket.

2. Az Oszmánok - egy magas kultúra hordozói

Az oszmánokat manapság általában a 19. században kialakult, kialakított tankönyvekben propagált képek alapján ismerik. Való igaz, hogy ebben az időszakban nagy volt a fejtelenség, a kegyetlenség a biro-

dalomban, ennek ellenére maguk az Oszmánok egy magaskultúra hordozói voltak.⁴

Az Oszmánok kétségtelenül török eredetűek, azonban ahhoz, hogy államszerűen tudjanak működni szükség volt elsősorban az arab és a perzsa tapasztalatra, ez egyben fogalomapparátust is jelentett, amit az egyszerű "köztörökök" nem is értettek. Az oszmán stratégiák pl. felfogták, hogy pl. arra van szükség, hogy Európában a spanyol és kelet-európai területeket uraló Habsburgokat féken tartsák a franciák segítségével.⁵ Az oszmánok körül egy egész kis világ alakult ki, amely oszmán szempontból fantasztikus volt, és mindenki más a csodájára járhatott.

Kezdetben a 11. században, amikor a bizánciakat győzték le már magukba szívtak valamennyit az Abbaszida kalifátusból, ahol szolgáltak. Intellektuális horizontjuk hamarosan Indiától Spanyolországig terjedt, és mindent befogadtak, az omejjidák bölcséletétől, a görög klasszikusokon át, az indiai eredetű számrendszerig. Ismerték nagyvonalakban az ókori görög filozófusokat ill. azok fordítását és magyarázatát, a csillagászatot – ma is a legtöbb fényes csillag arab nevet hordoz. Ugyanakkor a hadvezetés tudományát is ismerték. Magyarországnak az volt a szerencsétlensége, hogy az Oszmánok el tudták érni, a szerencséje pedig az, hogy nagy Lajostól II Józsefíg sokszor és aktívan háborúztak az iráni fennsík uraival, vagy Egyiptom elszakadó területeiért stb. ekkor értelem-szerűen nem törődhettek Magyarországgal. Magyar szempontból talán a tizenötéves háború, amit a délszláv történetírás egyszerűen csak hosszú háborúnak hív volt a legszörnyűbb, ahol sem az oszmánok, sem a Habsburgok szolgálatában harcoló spanyol és olasz hadvezérek, nem voltak irgalmasak a néppel. Hasonlóan sokat szenvedtek a szerbek is.

Az ezt megelőző háborúk nem voltak különösen pusztítóak, a középkori Magyarország ugyan nem volt egynyelvű, nagyjából 20% volt a nem magyar populáció⁶

A szerb vezetők, akik egyházi vezetők voltak akár, pátriárkiai, akár érseki, azaz archiepiscopus (arhiepiskop) rangban két nézet közül választhattak, és két malomkö között őrlődhettek. Egyrészt kiszolgálhatták a szultánt, másrészt pedig feleszmélhettek arra, hogy ők mégis keresztények. Ezt az őrlődést mutatja, hogy mindössze egy szerb nagyvezír

⁴ MANTRAN, Rober (szerk): Istorija Osmanskog carstva. Clio, 2002. Isztambul szépségeiről a 208-as és az azt követő oldalakon írnak.

⁵ Halil Inardžik: Osmansko carstvo. 2003. 54. old.

⁶ KONTLER Laslo: Povijest Mađarske. Srednja Europa, Zagreb, 2007. 173. o.

volt a szultán szolgálatában, az oszmán időkben, míg 19 albán. Viszont a szerb vándorlások okai azok voltak, hogy a papság szembekerült a szultánnal, így a szerb történelemben nagy bécsi háborúnak nevezett (ezt az elnevezést a magyar történetírás is nyugodtan átvehetné) 1683-1699 időszakban III. Arzén (Arsenije) vezetésével érkeztek, majd a következő nagy vesztes háborúból 1739-ben IV Arzén Šakabenta vezetésével. Közben jelentősek lehettek a Szlavónia, és a Temes vidéke közötti keresztmozgások is. Ezen kívül már szolgáltak a császári csapatokban szerbek, akik szolgálataikért azt kapták, hogy városokban is megtelepedhettek.

Ezek a népmozgások, és azok hirtelensége jól példázza, hogy az oszmánok tudták, a lázadás csak egy esetben igazolható, ha győz. De a szerbek nem győztek Habsburg segítséggel sem, és ezért a kor logikája szerint az Oszmánoknak be kellett vezetniük a kegyetlen megtorlást. Ez a fajta viselkedés a Közel-Keleten egészen az asszírokig visszavezethető, és az oszmánok is megtanulták őket. Így történt meg, hogy amíg a költészet, a tulipánok szeretete szárnyalt, a harcok utáni borzalmak is bekövetkeztek. Mindezzel előrevetítve a jövő és benne korunk zavarodottságát is, a szerbek jelentős részének nem volt más út adatott, csak az, hogy észak felé mozogjanak.

3. Az újkor hajnala Nyugat-Európában

Nyugaton a nagyhatalmak a 15. századtól Atlanti Óceán felé fordultak, lévén, hogy a Földközi Tenger egyre veszélyesebb lett, mivel az Oszmánok és egyéb kalóz társaságok szinte lehetetlenné tették a kereskedelmet. Konstantinápoly sorvadása már a vége felé közeledett, és Vence hatalma is halványult. Ennek az oka az Oszmánok előretörése volt.

Portugáliában, Spanyolországban a politikai elit, sőt az uralkodók is a felfedezéseket támogatták, eljutottak Indiába és Amerikába, és ezek a felfedezések majd a legtöbbet Németalföldnek és Angliának/Nagy Britanniának hoznak majd. Tengerész Henrik, aki a portugál király fivére volt igyekezett mindent begyűjteni, mégis az a pont ahonnan már nem látszik a Polaris (Sarkcsillag) gondot okozott, nem tudtak pontosan navigálni, de ebben a korszakban már elkezdték magas szinten művelni a csillagászatot, a magasabb matematikát, és megoldották a déli vizeken való hajózást is. Az újkor hajnalán a portugálok és a Spanyolok óriási erőforrásokra tettek szert (arany, föld, emberek mozgatása a megfelelő helyekre, növények), amelyet nem használtak ki okosan, így majd a Hollandok, és angolok "arany évszázadai" következtek.

Az oszmán birodalom majdani romlásának az egyik oka, hogy ezekben a folyamatokban nem tudtak részt venni, nem volt közöttük valaki, aki pl. a Vörös tengeren túl keresett volna erőforrásokat, de miért is tették volna ezt, hiszen ott volt a közelben a Balkán, Magyarország, sőt még Bécs sem volt elérhetetlen.

A „Középkor alkonya” lezárta a középkori életmódot, és gazdasági, valamint politikai folyamatokat. Így egy új, dinamikus korszak indult el, amely Nyugat-Európát az addig nem látott gazdasági magasságba repítette. Ellenben a Balkánon az „oszmánosodás” indul el, amely ugyan tolerálta⁷ a helyi szokásokat, de nem volt benne annak a gazdasági dinamizmusnak a perspektívája, amely Nyugat-Európában megvolt, és ami miatt a későbbiekben megjelenik, majd egyre csökken a gazdaság ereje, aminek hatása volt a kultúrára is.

4. Az újkor hajnala a Balkánon és Magyarországon

Magyarország folyamatosan a nyugatiasodás felé haladt. Ez az Anjouk idejében megerősödött, Zsigmond idején pedig egy ízig-vérig nyugati uralkodója volt Magyarországnak. Mátyás idejében a nyugatosodás ez nem csak az udvar miatt volt, hanem az egyház és az arisztokrácia miatt is, de legfőképpen azért, mert méltó házastársat keresett magának, ugyanis nyugaton nem sokra becsülték, alacsony származása miatt.

A Balkán kevésbé volt szerencsés, ugyanis előbb találta szembe az Oszmánokkal. Dusan király (aki Ohridban 1346-ban császárrá koronázta magát, ezért a szerb történetírás cárnak nevezi) birodalma halála után darabjaira hullott, egyébként a birodalom létrejöttének az egyik feltétele is az volt, hogy Konstantinápoly már nem volt birtokában Kis-Ázsiának, amely a Bizánci Birodalom gerincét alkotta. Aztán 1361-től Erdine központtal a Balkán-félszigeten biztosan megveti a lábát, és elkezdi menetelését, valójában a bolgárokat már 1352-től támadta, az Oszmán birodalom a darabjaira hullott bolgár államot, és ezt asszimilálja, majd a makedón és görög területek következnek.

Az Oszmánok ebben a korszakban rendkívül jó paraméterekkel bírnak (lakosság száma, hadrafoghatóság, kereskedelem és gazdasági tevékenység), ezen kívül a kormányzásban is rendkívül célratörően, okosan, sőt bizonyos esetekben bölcsen jár el. Így van ez a szerb állammal

⁷ Rober Mantran (szerk): Istorija Osmanskog carstva. Clio, 2002. 139. o.

is. Nem akar halálos ütést mérni rá, megelégszik 1371-ben még csak a makedón tartományokkal (közben szigeteket foglal el, a balkáni "Görögországgal - Bizánc maradványaival) háborúzik, hogy ismét 1389-ben csapást mérjen Szerbiára, de ez alkalommal sem végzetes csapást. Közben hagyja, hogy a szerb főurak megvívjanak egymással, és, hogy Bosznia legyen a Balkán vezető állama. Mondani sem kell, hogy Bosznia vezető helyzete, hasonló volt Dusan helyzetéhez, csak azért volt lehetséges, mert "eggyel" délebbre, ill. „keletebbre" Szerbia rendkívül meggyengült.

Az 1389-es vereséggel bizonyíthatóan elkezdődött az északi irányban folyó népvándorlás. 1391-ben Szegeden a közbiztonság romlásáról tárgyalnak, és ekkor említik meg Szabadkát is először egy bűncselekménnyel kapcsán. A közbiztonság ezek után is romlik, hogy a csúcsa, az legyen, amikor néhány ezer, esetleg tízezernél több fegyveressel megjelent a "Fekete Ember" (Homo Nigra), Cserni Jovan, és hónapokig uralni tud egyes dél-magyarországi területeket.

Az Oszmánoknak mindig óvatosan kellett lépniük, a lehető legkevesebb erőt összpontosítva, mert keletről iszonyú fenyegetést jelentett Perzsia, és az Oszmán hódítás dinamikáját nem is lehet megérteni enélkül, viszont az Oszmán hódítás délszlávok északabbra tolódását eredményezte.

Az oszmán hódítás nem úgy nézett ki, hogy a szultán egy hatalmas török haderő élén döntő csatát vív a másik hasonlóan erős uralkodó ellen. Ezt nem akarták távolról sem, és ahogy a Habsburgok jó házasságokkal jutottak területekhez, az oszmánok a nagyállattartó lakosság kanalizálásával tették ugyan ezt.⁸ Az eszköz pedig a pénzpolitika, azaz az adószedés egyenetlensége volt.⁹ Egy terület megszerzésének legalább három fázisa volt.

Egyrészt a kiszemelt terület mellé egy szinte törvény nélküli területet szerveztek, majd maguktól idejöttek a harcoktól, rablástól sem viszsziadó nagyállattartó lakosok. Habsburg Albertnek, az első Habsburg uralkodónak a magyar történelemben heves betörésekkel kellett szembe-

⁸ The turbulent frontier attracted settlers because of liberation process in Serbia. 87. o = Radovan Samardžić: Migrations in Serbian History (The Era of Foreign Rule) in. TESIC Nikola (szerk): Migrations in Balkan History. Republička Zajednica nauke Srbije, Belgrade 1989.

⁹ Rober Mantran (szerk): Istorija Osmanskog carstva. Clío, 2002. 143. o.

néznie.¹⁰ Ez volt a szomszédos terület felmorzsolása. Egy-egy nagycsalád lerohant egy falvat, elhajtotta az állatokat, és elvitte, amit lehetett. Ha egy rendezett körülményekhez szokott paraszt többször tapasztal ilyet, akkor odébbáll. És ekkor következett a második szakasz: a szultán birtokba veszi az új területet, majd ugyan úgy szinte az lett ott az egyedüli törvény, hogy minimális adót fizessenek. Ez után a régebbi területen megszervezte a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, és gyorsan meszteremberek, gazdák és jobbágyaik (az ún. rája) költöztek oda. Így az egykor félig vad területet teljesen asszimilálta az oszmán hatalom, míg a veszélyes és veszélyeztetett területeket – a mi esetünkben – északabbra tette. Így az oszmánok nem csak területeket hódítottak, hanem a saját ízlésükhöz simuló területekké tették őket. Például a délszlávok jelentős része még ma is teljes következetességgel vállalja iszlám hitét, míg az albánoknál majdnem az egész nép áttért az iszlámra.

Az „újkor hajnala” Magyarországot illetően egészen szomorúan köszöntött rá, hiszen, amíg nyugaton az antillák szigeteit, meg magát az amerikai kontinentet fedezték fel, Magyarország sorsának leírásához elég csak egy szó: Mohács. Érdekes, hogy a Mohácsi csatában mindkét oldalon harcoltak szerbek is, és ez így lesz a következő évszázadokban is.

5. A délszlávok mint haderő Magyarországon

Stefan Dušan először 1352-ben ütközött meg Dimotikonnál az Oszmánokkal¹¹ megalázó vereséget szenvedett, még az Avignonban székelő pápának is megírta.

A fentiekben már említettem Zsigmond királyt és zseniális tervét, hogy Magyarországot szövetségesekkel veszi körbe, és hogy ezek Moldovától Dubrovnikig terjedtek, nem lehet eleget dicsérni. Zsigmond nagyon megtanulta tisztelni az Oszmánokat, hiszen az 1396-os nikápolyi katasztrófa majdnem az életébe került.

Boszniában 1377-ben Tvrtko lett a király (A szerb király!) lévén, hogy anyai ágon a szerb Nemanyák leszármazottja volt, viszont ténylegesen Boszniában uralkodott, így boszniai királynak tekintik. Nem volt jóban Lázár szerb fejedelemmel, aki szintén a Nemanja házból való női

¹⁰ BERTÉNYI Iván, GYAPAI Iván: Magyarország rövid története. Maeceneas, 1992. 139. o.

¹¹ BATAKOVIĆ, Dušan T.: Nova Istorija Srpskog naroda. Naš Dom - L'Age D'Homme, 2000. 45. o.

ágon (és aki magyar vazallus is volt).¹² Ekkoriban Tvrtko a tengermelléki területeket összekötötte a maradék szerb területekkel, azonban ezt a dinasztiát is elérte a trónviszály, és az Oszmánok az ilyeneket használták ki. A gyengébb felet támogatva elérték, hogy az egész ország az övék legyen, de ebben sem siettek, Bosznia elfoglalása és asszimilálása évtizedekig tartott (miután abból kivált, majd a végén ismét egyesült Hercegovina). Bosznia meghódítása valóban sikeres volt, sok délszláv felvette az iszlám hitet, ők lesznek majd azok, akik a Hódoltság területét bejárják, és akik az 1541 előtti Magyarország középső és déli részein egy muzulmán, délszláv világot hoznak létre.¹³

Szerbiában a rigómezei hős fia Stefan Lazarević uralkodott, akinek nem volt utóda, így a Brankovićok-Brankovicsok követték. Brankovics Györgyöt, a hagyományos magyar történetírás a gyakori pálfordulásai alapján értékeli, azonban egy-egy pálfordulástól az élete függött, Szerbiára 1439-ben, majd 1459-ben mérik a döntő csapást az Oszmánok. Ekkorra már Havasalföld és Moldova is az Oszmánok kontrollja alatt volt, és persze Bosznia is 1463-tól, Hercegovina 1481-ben, Zeta-Montenegró pedig 1396-ig bírta, az utolsó balkáni város Durazzo (Durrës) 1501-ben kerül oszmán kézre, addigra már a ragúzaiak (Dubrovnik) megegyezett abban, hogy mennyit kell adóznia az új urának az Oszmán Birodalomnak. Magyarország Mátyás király idejéből vesz fel a nemességbe szerb származású nemeseket, és birtokokat adományoz nekik. A szerbek tehát egy nyomóerő és egy szívóerő közé kerültek. Az Oszmánok észak felé nyomták a lakosságot, Magyarországnak pedig egy olyan állam ellen kellett védekeznie, amely területében és lakosságában, tehát hadseregében is messze túltett rajta. A Mohácsi vész elkerülhetetlen volt, és a szerb nemeseket összefogó deszpotesz cím elhalványodása is. Ez volt a legmagasabb bizánci cím a vasilevs (Βασιλειος) után. Stefan Lazarević a cártól, azaz a Keletrómai Birodalom Császárától a vasilevstől kapta a deszpotesz (Δεσπότες) címet, de azt ez után már a magyar királyok osztották ki 1526 után elhalványult, majd eltűnt. Horvátországban pedig senki sem sejtette, hogy a letelepített katonáskodó szerbek kétszáz évig maradnak bizonyos helyeken, és, hogy ez egy telje-

¹² BATAKOVIĆ, Dušan T.: Nova Istorija Srpskog naroda. Naš Dom - L'Age D'Homme, 2000. 61. o.

¹³ Pécs kapcsán erről ír Varga Szabolcs: Irem kertje. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. 2009.

sen más az előzőhöz képest egyszerűbb, kimunkálatlanabb társadalmat eredményez.¹⁴

Egyébként pedig a szerbek egy része jól feltalálta magát az Oszmánok szolgálatában, hiszen az oszmánoknak nem volt célja az eltörökösítés, hanem az a biztonság, hogy a birodalom érdekeit képviselik az alattvalói. Így volt, hogy a Janicsárként elhurcolt Mehmed Sokolović egészen a pasa rangig jutott, és nagyvezír lett. Közben testvére a szerb egyház feje lett. Ez után az egy jó ideig 1557-től 1766-ig zavartalanul működött, a pátriárkák pedig megadták azt, ami a szultánnak kellett.

4. A délszláv világ Magyarországon

Az első közvetett érintkezés a magyarok és az oszmánok között Havasalföldön volt, 1375-ben, de ez sikertelen volt magyar szempontból. Radut, aki letért a vazallusi hűségről kellett volna megleckéztetni, de ezt a már a sokat háborúzott Nagy Lajos nem érte el.¹⁵ Aki nem is volt tudtában a veszélynek, noha a pápa figyelmeztette, és Kotromanics Erzsébet délszláv (horvát-bosnyák) származású volt. Nagy Lajos inkább Lengyelországban és Észak-Itáliában háborúzott.

A következő jelentős király Luxemburgi Zsigmond már teljesen tisztában volt a boszniai állapotokkal, ezt pedig annak köszönheti, hogy az 1396-os nikápolyi csata után odafigyelt az oszmánokra. Ezek után nem keresi a revansot az oszmánok ellen, de mindent megtesz, hogy védekezzen. Halála után a nemesség egymással volt elfoglalva, majd az utolsó erőskező király Mátyás sem lehetett sikeres, ugyanis nem tudta meggyőzni a többi, nyugati uralkodót az Oszmánok veszélyességéről.

1541 után Magyarország háromba szakadt. Erdély oszmán tartomány lett viszonylagos önállósággal, a középső rész a hódoltság, a nyugati részek pedig maradtak, a voltaképpeni Magyarország, ahol a Habsburgok uralkodtak. A Habsburgok megtapasztalták az Oszmánok erejét 1529-ben, sőt később egy ideig Prágából uralkodtak, és közben rengeteg pénzt öltek a védekezésbe. Már Zsigmond idejében világossá vált, hogy a végvárak fontosak, majd Mátyás fektetett ebbe pénzt, hogy végül a Habsburgok is egy ad hoc kialakult vársorozattal védekezzen, ebbe

¹⁴ KASER, Karl: Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545-1754) I. Naprijed, Zagreb, 1997 247. o.

¹⁵ KRISTÓ Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Zrínyi kiadó, 1988. 169. o.

ugyan úgy beletartozott az 1566-os Szigetvári védekezés, mint Győr várának elvesztése, majd visszaszerzése, és a szigetvári hős unoka írása a "Török áfiumtól" való védekezésről. Egyébként maguk a Zrínyiek is mintaképei annak, ahogy a Horvát, majd Dráva menti, tehát Szlavóniai és Délnyugat-Magyarországi családok összefonódtak. Persze, ez már az után történt, hogy Szlavónia keleti és középső része elvesztette magyar jellegét, és a magyarok török átvonulásokkor a Duna-menti mocsaras területekre húzódtak vissza.

A várháborúk kora szörnyű volt, napról napra emésztette fel egy-egy vidék energiáit, arról nem is beszélve, hogy a 15 éves háború, valamint a Nagy Bécsi (visszafoglaló háború) szörnyű pusztítást okozott. A Habsburgok még II. József 1768-as utazásakor is tanácstalanok voltak, mihez kezdjenek az elvadult területtel. A Szabadkai magisztrátus iratai a katolikus szlávok és a szerbek közötti összetűzésekről számolnak be, az 1743 utáni évekből, a magyarok majd később érkeznek a városba.¹⁶ Ők pedig nem tudják, hogy adót kell fizetni. Mindez a megbolygatott társadalmak jellemzője.

A szörnyű háborúk között, azonban a mindennapi élet is folyt, nem minden vár és város pusztult el, a falvakról nem is beszélve. Az északra az oszmánok által északra kényszerített délszláv populáció már meglévő vagy új falvakba költözött, és elkezdődött valamilyen együttélés. Talán még olyan is volt, hogy magyarok ortodoxszá váltak, mivel a szultánok a katolicizmust nem engedélyezték, azaz majd később engedélyezik a ferenceseknek, akik szintén döntően Boszniában és a tengermeléken tevékenykedtek, és pl. ők hozták Szabadkára az első szláv katolikus populációt is.

Fontos kérdés, hogy a Szultán engedélyt adott a ferenceseknek Bosna Srebrenán (Ezüst Bosznia, Bosna Argentina) püspökséget felállítani. A rend itáliai eredetű, ám a Balkánon a délszlávok között lett népszerű, hatásköre az oszmán időszakban egészen Budáig és a Balatonig terjedt, és a katolikus lakosságot fogták össze. Így nem véletlen, hogy délszláv katolikusok is mozogtak a hódoltságban.

A térségben megfordult egy-egy valódi török, vagy arab kereskedő, de masszív török jelenlétről nem beszélhetünk. Viszont a szerbek számára végtelenül fontos lett a Határőrvidék, ez szerb létkérdés lett.

¹⁶ MIKAVICA, Dejan, LEMAJIĆ, Nenad, VASIĆ, Goran, NIKOVIĆ, Nenad: Srbi u Habsburškoj Monarhiji od 1526. do 1918. I. kötet 111. o.

Úgy vélem, hogy a „háromba szakadt” Magyarország paradigmán Pálffy Géza kutatásai és új paradigmája tesz rendet. Eszerint a magyar hagyományokat Erdélyben és a Habsburgok uralta Magyarországon is továbbviszik a rendek, de Magyarországnak voltaképpen ebben a korszakban csak az számít, amit a törvényes magyar királyok, a Habsburgok uralnak.¹⁷ Ebben a korszakban éppen ez a terület volt, amit az Oszmánok meg akartak gyengíteni, és sikerül is nekik, ha nincsenek a Habsburgok, akik más tartományaikból óriási összegeket fektettek a védelembe, ezt csupán pénzzel nem lehetett volna megoldani, de katonáskodó népesség nélkül sem. A népek esetleges mozgatása, pedig ritkán eredményez jó kifejeletet.

6. A Habsburgok viszonya a délszlávokhoz

1699-ben még nem lehetett tudni, hogy döntő jelentőségű háború fejeződött be, bizonyítja ezt az 1718-19-es és az 1738-39-es háború is.

Közben a haditechnika fejlődött és a végvárak alkalmatlanokká váltak arra, amiért épültek, arra jók, voltak, hogy egy-egy bandérium meghúzza magát, de arra már nem, hogy visszafogja az Oszmánok támadását, hiszen egy-egy ilyen várat pillanatok alatt szét lehetett lőni. Így a haditechnika azt az újdonságot találta ki, hogy a legjobb védőfal az ellenséggel szemben a sok, jól bevethető "ember-fal". Ezt az "ember-falat" egy militarizált parasztságból "építették". A Határőrvidéken az életfeltételek és szabályok, egyszóval minden más volt, mint a szomszédos területeken, pontos határokkal választották le őket, más volt a gazdaság, a demográfia alakulása, mindennek a közepén a katonai szolgálat állt.¹⁸

A szerbek hajlandóak voltak vállalni ezt a szerepet, sőt már 1630-ban kiadták az ún. Vlach Statútumot (Vlaški statuti, Stauta Valachorum), amelyben autonómiát biztosítottak a szerbeknek. A Vlach megnevezést ekkoriban a nagyállattartó délszlávokra használták, noha eredetileg bizonyára valami újlatin lakosságot jelölhetett a megnevezés. Ez az okmány Varasd környékére vonatkozott.

¹⁷ ROMSICS Ignác (szerk): Magyarország története. Akadémiai kiadó, 2007. 307-487, ezt a részt Pálffy Géza írta.

¹⁸ KASER, Karl: Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754-1881) II. Naprijed, Zagreb, 1997. A szerző az egész második kötetet a fentiek bemutatására szenteli.

Ez után a Habsburgok sorra hozzák létre a folyók mentén a határőrvidékeket. Voltak székely határőrök is, azonban a déli részeken a határőrök legnagyobbbrészt szerbek voltak. Arról vita van, hogy III., vagy IV. Arzén pátriárka hozott be több határőrt, de a Száva, a Duna és a Tisza, valamint a Maros mentén teljesen átrendezték a lakosság szerkezetét. Ekkoriban a szerb egyház gyakorolja a hatalmat a román hívek felett is, és ennek is hatása lehetett az elszlávosodásra.

A szerbek megmaradását, az 1690-es császári rendelet garantálja (1691-ben, majd 1695-ben megújítják). Ebben benne van, hogy gyakorolják vallásukat, hogy tanítják gyerekeiket, és, hogy időnként szabortartanak. Ez utóbbi nagyjából szerb országgyűlést jelent. Ez egy egészen kiterjedt autonómia volt. Később a határ lerövidült és a Duna mentére került. Ekkor már a majdani Vajdaságban viszonylag sok szerb és katolikus délszláv élt.

Ugyanekkor a Horvát Háromegegy Királyságban (Horvátország, Dalmácia, Szlavónia) a határőrök betelepítése óriási horderejű változást okoz, amely majd rányomja a bélyegét a szerb és a horvát nép történetére. A horvát papság hallani sem akart arról, hogy az országukban ortodoxok éljenek, ám a császár szava erősebb volt, a horvát nemesség megbabolva érezte magát mivel földjeikre szerbeket telepítenek, amelyek felett nincs illetékességük, azaz elkülönülten élhettek, és csak a császár parancsára reagáltak. Az 1700-as években tehát Szlavónia magyar szempontból teljesen elveszett. Valami hasonló történt a Vajdaságban is, de később, jóval később.

A feleslegessé vált határvonalak mentén élő szerbek egy része Oroszországba költözött, de sokan visszajöttek, és a Tisza torkolatához közel a Sajkás vidéken telepedtek le, ezen a vidéken maradtak ugyan magyarok, de az egész vidék döntő mértékben szerb lett.

Bánátban valamivel különbözött a helyzet. A Habsburgok óriási pénzeket öltek abba, hogy lecsapolják a mocsarakat. A legkiválóbb szakértők közül választhattak Németalföldön, és a szakértelem meghozta gyümölcsét, temérdek jó termőföld jött így létre, azonban a magyar nemesség ezt ősi jogaira hivatkozva meg akarta szerezni, viszont II. József a kalapos király, vaskalaposnak bizonyult, és csak pénzért volt hajlandó eladni a földeket, ez komoly alapot teremtett a szerbek térnyerésének a Bánátban.

Érdekes megjegyeznünk, hogy az oszmán területeken egy „Oszmán Commonwealth” alakult ki. Voltak olyan városok ahol 4, sőt 6

nemzetiség is együtt élt, míg Boszniában az történt, hogy az oda telepedett nem nagyszámú törökség is átvette a helyi délszláv dialektust.

A határőrvidék nagyjából hetven évig oldotta meg az Oszmán Birodalom elleni védelmet. Az Oszmán Birodalom ekkora már a fáradás jeleit mutatta, míg a császár legfőbb ellensége Napóleon lett. Ellene is bevetették a határőröket, de a napóleoni zseniális tüzérség esélytelenné tette őket, alkalmatlanok voltak az európai háborúkra, és az oszmán határ őrzése is egyre kevesebb erőt és odafigyelést igényelt. A határőrvidékeket végleg 1860 körül szüntetik meg (végleg 1881-ben), ez a szerb parasztnak óriási teher, de közben kialakult egy új szerb elit. A klérus mellett létrejött a világi értelmiség, hiszen egy-egy szerb tisztnek volt annyi pénze, hogy kitaníthassa a gyermekét ügyvédnek, orvosnak, közgazdász-bankárnak. Ez a világias szerbség az 1890-es népi-egyházi gyűlésen lép fel először.

Másrészt meg soha nem szűnt meg a kapcsolat az Oszmán birodalomban élő szerbekkel. Bécs szinte szívta magába, a szerbiai tölgyesekben makkoltatott disznókat, ahogy a Magyarországon legeltetett marhát is. Ekkoriban a szerbek egy birodalmakon átívelő kereskedelmi hálózat részei, sokféle terméket árulnak, ráadásul a közös vallás hatásaként az újlatin nyelvet beszélő arumunok (cincárok) sokat áldoznak a szerbekre, akiket testvérnépnek tekintenek, és nagyrészt összeolvadnak velük. Ezeknek még a középkortól voltak lerakataik Konstantinápoly és Bécs között. Ezt a térséget a szerbek is lefedték, és különböző intenzitással belakták. Sok magyar településen építettek templomot, szervezték meg közösségeiket, nem egy magyar településen van ún. "rácváros". A fentiek már a szerb diaszpóra részei voltak, de ez nagyon fontos diaszpóra. A szerbek külön támaszpontja volt Magyarországon Szentendre.

Mégis ezekben az időkben a "Szerb Vajdaság", az álom kategóriájába tartozott, ugyanis a Habsburgoknak mégis fontosabbak voltak a Magyar Rendek, amelyek nem tudtak megegyezni az udvarral. Ennek a következménye volt a szabadságharcok sorozata, amelyeket szintén eltorzított a romantika, hiszen a Habsburgokat nagyon rossz színben tünteti fel, miközben azok csak egyensúlyozni próbálnak a birodalmi lét kihívásaiban. A már északabbra kényszerült szerbek és a magyar rendek közötti összeütközés az első olyan, amiben mindkét fél politikai vezetése masszívan benne van. Katus László 1711-re teszi a modern magyarság születését, ez egyben azt is jelenti, hogy Rákóczival véget ért a premodern magyar állam.

7. Egy Szerbia a Dunától délre

A magyarság joggal érezte úgy az Oszmán-Habsburg szembenálláskor, hogy két birodalom közé szorult, ugyan ezt étezték a szerbek is.¹⁹

1804-ben lázadás tört ki a Belgrádi pasalikban, ugyanis a dáhik uralma tarthatatlan volt. A lázadásban, kezdetben mindenki részt vett, a muzulmán lakosság is, azonban a lázadás hamarosan szerb lesz, hiszen a diaszpóra és Oroszország is támogatja.

A lázadás 1807-től kapott új lendületet, és ekkor már a cél a szerb állam létrehozása volt, ez gyakorlatilag létre is jött, hiszen az Oszmánok csak 1813-ra tudták annyira összeszedni magukat, hogy egy elégségesen nagy hadsereget küldjenek a lázadás leverésére. Eközben a szerbek a szomszéd birodalomból, Magyarországról és a távolabbi területekről pénzzel, fegyverekkel, sőt személyesen is segítették a szabadságharcra kibontakozó lázadást. Mégis mindez összeomlott, a francia-orosz konfliktus miatt, az Oszmánok szörnyű bosszút álltak (ezt így nevezik: zulum), és a szerb intellektuális és pénzügyi, valamint a harcokban részt vevő kiemelkedő emberek, vagy Bécsbe, vagy Oroszországba menekültek.

Az oszmánoknak azonban nem volt ereje, hogy féken tartsa ezt a viszonylag távoli tartományt. A bolgárok hasonlóképpen lázadtak, de, sokkal rosszabb eredménnyel mint a szerbek, mert közelebb voltak Isztambulhoz. Szörnyű áldozatokat hoztak. Ezen kívül a boszniai muzulmánok viszont a saját útjukat próbálták járni, ami gyengítette a Birodalmat. Montenegróban is egyre szabadabbak voltak és a vladikák (hercegpüpek), egyre önállóbbak lettek. Mindennek hatása lesz a migrációkra.

A második szerb felkelés viszonylag gyorsan egy élhető kompromisszumba jutott, a szerbeknek lett fejedelme, de az Oszmán Birodalom részei maradnak. Ez újabb lendületet adott a kereskedelemnek, a cincárok és szerbek összeolvadásának. Boszniában meg az a furcsaság állt elő, hogy az oszmán határőrvidéket ugyan úgy szerbek őrizték, mint az osztrákok.

A nagyhatalmak 1815-ös ülésükön egyezsége jutottak Európa sorsáról, de nem az Oszmán területekről, ezért a görögök lázadásától bizonytalan volt hogyan viszonyuljanak az oszmánokhoz és a lázadók-

¹⁹ MIKAVICA, Dejan, LEMAJIĆ, Nenad, VASIĆ, Goran, NIKOVIĆ, Nenad: Srbi u Habyburčkoj Monarhiji od 1526. do 1918. I. kötet 32. o.

hoz. Szerbia az 1862-es belgrádi incidenst követően (egy oszmán akindzsi agyonütött egy gyereket a csukur kútnál) a nagyhatalmak kiparancsolták az oszmánokat a városokból, a falvakban pedig nem is nagyon voltak a lázadások következményeként. Majd 1878-ban létrejött a régén várt, nemzetközileg elismert Szerbia.

8. Egy Szerbia a Dunától északra - Nemzetek születése – nemzetek ütközése

Az 1690 és 1739 közötti időszakban sok szerb költözött a Habsburg birodalom magyarországi területére. Végső céljuk az volt, hogy a Habsburg Birodalomban, a birodalmon belül, legyen egy fejedelemségük, vagy mai szóval entitásuk. Az ő értelmezésükben az 1848-as forradalom az volt, hogy a Habsburgok szolgálatában, azért harcolnak, hogy Magyarországból kapjanak egy Vajdaságnyi területet.²⁰ A szerb főpapság, amely a szerbek politikai képviselőjét is ellátta a Habsburg uralkodót tekintette tárgyalófélnak, ki mást is, hiszen az volt Magyarország, és Horvátország királya is. Fontos eredményeket értek el, hiszen a határvidéken gyakorlatilag területi autonómiát kaptak, ami biztosította, hogy évszázadokig fennmaradjanak. És 1849-ben a Vajdaság is létrejött. Ezeknek a megszűntével kissé nehezebben ugyan, de a szerbség továbbra is papságával az élen egyfajta öngazgatást gyakorolt, amikor a császár engedélyével népi-egyházi gyűléseket hívott össze. A dolgok ilyen állása nem a lenyugvás, hanem a zavar továbbélése felé mutat, noha az Oszmánok már messze vannak.

Ebben a korszakban már néhány jelentős szerb értelmiségi megjárta a nyugatot, és egyrészt magába szívta az ottani kultúrát és nyomtatott írásbeliséget, amelyet igyekezett hazájába, vagy annak közelébe telepíteni. Jellemző, hogy a fő kulturális szervezet a Matica Srpska i Pesten alakul meg. Másrészt meg a nemzetté alakulás, a modern nemzet gondolata is gyökeret vert. Ezt a helyzetet robbanásveszélyessé tette a nyugaton már működő elvet, amelyhez óriási vérontás, a harmincéves háború után jutottak el és Westfáliában született. A „westfaliai rendszerben”, akié a terület azé a vallás. Ez az elv rendkívül fontos, ugyanis szabályozottságot hoz, nem véletlen, hogy ezt tekintik a koraújkor végé-

²⁰ MIKAVICA, Dejan, LEMAJIĆ, Nenad, VASIĆ, Goran, NIKOVIĆ, Nenad: Srbi u Habyburčkoj Monarhiji od 1526. do 1918. I. kötet 419.

nek.²¹ Ez a béke a fejedelemségek, hercegségek határait határozta meg,²² amiben benne volt a nemzetállamok kifejlődésének lehetősége. Az Oszmánok viszont birodalmat építettek, és birodalomban gondolkodtak. Ez a fajta gondolkodás az ókori perzsáig vezethető vissza, és amikor a (nemzet)állami és birodalmi gondolkodás konfrontálódott, úgy, hogy a nemzetállami koncepció volt erősebb Közép-Európában minden megváltozott. A népek szétválása kezdődött meg, ami lehetetlen volt, azaz szenvedések sorozatával volt lehetséges – ez egy újabb zavarhullám volt a középkorból. A birodalmi kevertség és a nemzetállam rendszere nem illeszthető össze szenvedés nélkül. Mégis csak idő kérdése volt, hogy mikor választja el a közép-európai nemzeteket a határok hálójára, csak hogy ezt az Oszmán birodalom létének nagy részében senki sem sejtette. Viszont amikor már az Oszmánok hosszan elhúzódó krízisükben voltak, és a britek és a franciák sem tudták pénzelni őket, a kiválások háborúkat okoztak, és ebben az oroszok láttak esélyt.

A modern magyar nemzet születése az 1848-as forradalomra tehető. Kossuth ezt a gondolatot úgy fogalmazta meg valahol, hogy a parasztokat, és a nem nemeseket is a nemzet bástyái mögé kívánja helyezni, azaz egy egész magyar nemzetet akar. Ez gyökeresen eltér attól, amit évszázadokig gondoltak és gyakoroltak, vagyis, hogy a nemzet része a nemes.

Ugyanekkor mások nem akartak a magyar nemzet bástyái mögé vonulni. A szerbek és horvátok már elhatárolódtak (egymás ellenében is, noha volt közöttük együttműködés is, amikor a ráció, a közös érdek azt diktálta), ugyanakkor a szerb papság, és a horvát nemesség más módon is továbbvitte a nemzeti identitást. A románok az időközben különvált papsághoz, a Kárpátokon túliakhoz és egymáshoz kötődtek azáltal, hogy Erdélyben egy el nem ismert nemzetiség voltak, valamint nagymértékben egy társadalmi réteghez tartoztak, míg a más nemzetiségűek valamelyik másikhoz. A szlovákok és rutének nemzeti identitása ingadozó volt, és magyarbarát. Az más kérdés, hogy a szlovákok szerepét a magyar forradalom ellen felnagyították a későbbiekben, ez egyébként az eset a szerbekkel is, pontosabban az, hogy a forradalom ellenességet tematizálták folyton miközben a forradalommal szimpatizálókat, vagy

²¹ SALAMON Konrád: Világtörténet. Akadémiai Kiadó, 2006. 520. o. Ezt a részt Kátona András írta.

²² LONGBORT, Filip: Stvaranje istočne Evrope. Clio, 2002. A könyv 7. fejezete arról szól, hogy az 1648-as westfáliai rendszer Nyugaton rendet hozott.

azokat, akik egyszerűen nem elleneztek, mellőzték. Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy nemzetek és nemzetkezdemények léteztek Magyarországon és Erdélyben, és ezek közül a szerbek, horvátok és románok keményen ütköztek a magyarokkal.

Ezek az ütközések mély nyomokat hagytak, például a Sajkás vidéken, amely az 1942-es hideg napokról híresült el, de ott már 1849-ben is súlyos harcok folytak, ugyan így a háborúzás szabályait 1848-ben nem tartották be Dél-Bánátban, különösen Knićanin emberei, aki az egyébként passzívnak ítélt déli szerb entitásból érkezett. Számára vélhetően a Balkánon meghonosodott harci "etikett" volt a mérvadó. Ezen kívül is történtek szörnyűségek, amelyek válaszvonalakat húztak a szerbek és magyarok, valamint a románok és a magyarok közé.

9. A szerb vajdaság

A szerb autonómiák végigkísérik a szerbek történetét. És ennek egyik csúcspontjára akkor jutottak, amikor a határvidékek szerbjei, papságukkal az élen a Habsburgokat szolgálták 1848-1849-ben. Josif Rajačić érsek a császártól a Pátriárka rangot kapta, és bő fizetséget. Valójában a harcok 1848-ban a Vajdaságban kezdődtek. Kisebb atrocitásokból, komoly összeütközések lettek, majd a szekerekkel mozgó katonáskodó szerbek sok helyen feltűntek, és általában raboltak és a császár szolgálatában a magyarokat gyengítették, ahogy csak lehetett, ahol lehetett brutális eszközökkel. Ennek a fizetsége volt a Szerb Vajdaság. Ez mindössze 20 évig állt fenn, és nem volt sem önálló, sem szerb. A lakosság többsége német volt, a forradalom után pedig egyik rész sem volt önálló. A Habsburgok trianon-szerű módon darabolták fel Magyarországot. A magyarok és az osztrákok közötti viszony rendezésének egyik feltétele volt a Vajdaság felszámolása volt, ez 1860-61-ben meg is történt, így a szerbek joggal érezték, hogy a Habsburgok elárulták őket. Horvátország helyzete biztosabb volt.

Nem maradt más lehetőség, mint a magyar politikai elittel tárgyalni, de az a győztes pozíciójából reagált, mi tagadás az 1867-es kiegyezés egy győzelemmel ért fel. A szerb fél súlyosan róttá fel, hogy nem tartják be a rájuk vonatkozó szabályokat.²³

A Vajdaság megszűnése után, a szerbek egészen a Magyar királyságból kiválásukig úgy érezték, hogy asszimilálni akarják őket, ezt

²³ Rokai-Đere-Pal-Kasaš: Istorija Mađara. Clio, 2002. 467. o.

az egyháztól a liberálisokig így gondolták.²⁴ Ezen kívül Svetozar Miletić pereit sem tették jót a közállapotnak, amelyben többször is börtönbe került az általa szerkesztett lapban (Zastava, azaz Zászló) lázadásra buzdítást találtak az ügyészek.²⁵ Pedig Svetozar Miletić gondolkodásában a népnevelés, az olvasás terjesztése összefolyt politikájával, mindezt persze a szerb népe javára akarta alkalmazni, noha a Szerb Vajdaságról És Temesi Bánságról is megvolt a véleménye.²⁶ Kiábrándítónak tartotta.

10. A dualizmus, amelyről több vélemény alakult ki

A dualizmus rendkívül jól kimunkált jogi rendszer, olyan, amelyhez nem nyúltak majd 40 évig, és közben elavult. A szerbek előnyt, majd veszélyt is láttak benne, a horvátok is. Mihailo Polit Desančić nagy lehetőséget látott egy magyar-szerb egyezsége, ami szerinte az egész Magyarországot stabilizálhatta volna. Ez egy szerb népi (köz)igazgatás lenne, amire szerinte joguk van a szerbeknek.²⁷ Ezek az elképzelések akkor nem valósulhattak meg. Egyébként ez a rendkívül művelt politikus a Monarchia politikáját segítette az Oszmán birodalom és Montenegró felé is. A szerbek veszélyt is láttak a kiegyezésben, hiszen elindult az asszimiláció, és a trendek nem kedveztek nekik, sőt voltak köztük, akik anarchista nézeteket is vallottak pl. a fiatal Vasa Stajić, akit ezért kizártak a gimnáziumból, ám élete folyamán sokféle ideológiát megismert, de egyiket sem fogadta el teljes mértékben.²⁸ A magyarok kiélhették, a majdan marxista történétírók által elvetett romantikus történelemszemléletet, amit Mátyás²⁹ és Zsigmond hódításai jelentettek.

Magyarország egyébként is problémákkal küzdött, és ezek közül nem a nemzetiségi nézett ki a legnagyobbak, hanem a falvak szegénysége és a munkások radikalizálódása (vérvörös csütörtök). Más problémákat meg alábecsültek, pl. a választói jogok kiterjesztésének elmaradása-

²⁴ MIKAVICA, Dejan, LEMAJIĆ, Nenad, VASIĆ, Goran, NIKOVIĆ, Nenad: Srbi u Habyburčkoj Monarhiji od 1526. do 1918. II. kötet 225.

²⁵ KOVAČEVIĆ, Duško M.: Svetoyar Miletić, život i politika (1826-1901) 90. o.

²⁶ MIKAVICA, Dejan: Svetozar Miletić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016. 78. o. és a továbbiak

²⁷ MIKAVICA, Dejan: Mihailo Polit Desančić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016. 37. o.

²⁸ MARKOVIĆ, Saša: Vasa Stajić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016. 40. o.

²⁹ BERTÉNYI Iván, GYAPAI Iván: Magyarország rövid története. Maeceneas, 1992. 165. o.

sát. A nyugati országok ezt nem helyeselték. Ezen kívül az elitek, hiszen kettő volt, az aulikus főnemesség a földjeivel, és a viszonylag gyorsan meggazdagodott néhány zsidó család, nehezen kommunikált. És persze azok is, akik sok tanulással értelmiségi pályákra jutottak, irritálták a munkásokat, akik úgy érezték nincs esélyük semmire.

A fentiekkel ellentétes előjelű, de a problémák ellenére szárnyalt a gazdaság, a művészetek, és tudomány. Azonban a Boldog Békeévek, egyben azt a hamis illúziót juttatták kifejezésre, hogy Magyarország nagy hatalom, pedig csak Ausztriával volt az, mégpedig a legsebezhetőbb nagy hatalom. John M. Roberts nagyon találóan Délkeleti Hatalomnak nevezi.

A balkán háborúk egyértelműen az Oszmán hódítást hordozzák lényegükben, hiszen a kis balkáni népek az első balkán háborúban, orosz támogatással, erősítették meg államiságukat, hogy a második balkán háborúban Bulgáriával számoljanak le, noha az kezdte a háborút. Így a szerbek gyakorlatilag 1912 és 1918 között alig éltek át békés éveket, és mindez az egykori oszmán hódítás hulláma volt olyan, mint amikor egy hullám eléri a parti köveket és visszacsap.

Erről a háborúról Magyarországon egészen másként vélekedtek, mint nyugaton, a Monarchia mellett, Olaszország sem örült az Oszmánok bukásának, így jöhetett létre Albánia. Ez az első balkán háború után Albánia, egy mesterséges képződmény volt, hiszen létrejöttekor az albánok fele más országban maradt, ebben a helyzetben kódolva volt egy albán vonatkozású majdani krízissorozat a Balkán-félszigeten.

Magyarország legkiemelkedőbb gondolkodói látták a nemzeti kérdés veszélyeit, de ami történt mindenkit meglepett. Az első világháború olyan fejtelenséggel fejeződött be, hogy Magyarországból bárki szinte akkora területet sajátíthatott ki, amekkorát akart. Talán nem tartozik a közismert tények körébe³⁰, hogy a nagyhatalmak miután körbeszabdalták az országot, a megszálló erőkre nyomást gyakoroltak, hogy tartsák tiszteletben az új határokat, ugyanis nem nagyon szerettek volna visszavonulni onnan, ahova már eljutottak, ez különösen a románokra és a szerbekre érvényes. Azzal, hogy Románia rendkívül kis befektetéssel óriási területeket szerzett, míg Szerbia a "nagy háború" kezdetétől résztvevő volt, és a háború elején és végén hatalmas veszteséget szenvedtek. Magyarország megszerzésével nem. Az erő az ő oldalukon volt, így ezt a hullámot ők használták ki. A horvát politikai elit statisztaszerepben volt.

³⁰ ROBERTS, Džon M.: *Evropa 1880-1945*. Clio, 2002. 97. o.

11. Világháború vesztesekkel és vesztesebbekkel

Az első világháború után az országoknak arra kellett volna rájönniük, hogy a háborúban nincsenek győztesek, csak vesztesek és vesztesebbek. Szerbia azt az adatot emeli ki, hogy a férfi lakosságának 60%-a odaveszett, azaz az összlakosság 28%-át veszítette el. Magyarország a borzasztó Trianoni döntésből nem tud felocsúdni, és valahogy próbálta kezelni a traumát, és sehogy sem megy, valaki vagy sértettnek, vagy kárvallottnak érzi magát.

A háború minden szegmensében romokat hagyott: A megtizedelt férfi lakosságot, nehéz éveket, városromokat, frusztrált milliókat. Mindez csak az erők egyesítésével volt fenntartható, hiszen nagyon sokan vitatták a fennálló békerendszer értelmét és jogosságát. Kiváló táptalaja volt ez az újabb háborúnak. Sorolhatók az esetek, ahogy Európa szerte nemzeti (értsd nacionalista) szocialista pártok jelennek meg, sőt sok helyen hatalomra is jutnak. Ez mentális veszteségnek tekinthető, hiszen az értelem és az értelemek beszűkülését hozta a veszteség, és az általános szegénység. Nem csoda, hogy mindenki gyors és jó megoldást akart, ahhoz csak a kiváló, morális és intellektuális értelemben kiváló emberek láthatták át azt, hogy nincs megoldás.

Mégis a győztes országok azt gondolták, hogy olyan békerendszert teremtenek, amelyben megtérül az a sok szenvedés, kár, pénz, amit a háború vitt el. Így volt ezzel Szerbia is. Ezen kívül lehetősége volt az ideológusoknak, hogy soha nem volt népeket kreáljanak, (szerb-horvát-szlovén, cseh-szlovák). Ezen kívül a béketárgyalásokon a győztesek tárgyaltak egymással, így nem volt kérdéses, hogy a győztes nagyhatalmaknak kedvező döntés születik, és az sem, hogy a kisebb hatalmak is akarják a saját részüket.

Ami Magyarországot és a magyarságot illeti, az elfogadhatatlan kitételeket³¹ tartalmazó ultimátumban vett részt, a háború elindításában, amihez semmi érdeke nem fűződött.

³¹ KATUS László: A Modern Magyarország születése (Magyarország története 1711-1914), Kronosz Kiadó, Pécs, (Harmadik átdolgozott kiadás) 2012 609. o.

12. Bácska, Bánát és Baranya "egyesítése" a "prisajedinjenje", egy folyamat befejezése és egy új elkezdése

Magyarország széthullását, -szabdalását, -szakítását, -vágását stb. az okozta, hogy a háború egyik kulcsmomentumában gyenge, sőt erőtlen volt. Ezt állapították meg a magyar katonai elit köreiben is. A gyengeség pillanata kettős volt. Egyrészt a magyar katonák, nem nagyon értették miért mennek a háborúba, miért vannak ott, miért halnak meg és szenvednek. Aztán meg igyekeztek mielőbb hazajutni, és egy magyar katonával madarat lehetett fogatni a gyors béke ígéréssel. Bulgáriával is hasonló az eset, ott is antantbarát az ellenzék és széthullóban a hadsereg.³² Az osztrák-magyar egységeket bizonyos esetben rendkívül könnyű volt otthagyni, dezertálni. A délszláv szakirodalomban ez a „zeleni kadar”, azaz „zöld káder”, aki elhagyta az egységét és hazafelé indult. Másrészt a forradalom meghirdetése, az Őszirózsás forradalom azonnali békét ígért, csak az nem került szóba, hogy ennek mi lesz, lehet az ára. A másik oldalon pedig pontosan tudták mit nyerhetnek. Szorítkozzunk most a szerb esetre. A közkatonáknak, a tiszteknek, az uralkodónak, a trónörökösnek eszébe sem jutott, hogy a sok szenvedés – mert valóban sokat szenvedtek – után hazamenjenek, amíg be nem végzik a dolgukat. A Vajdaság esetében ez az volt, hogy október 30-án elindultak a csapatok, a helyi délszlávok már kaptak bizonyos utasításokat, hogyan kezeljék a helyzetet. Egy-egy településen ünnepséget szerveztek. Magyarország nem védekezett, mert nem védekezhetett. A katonasága pillanatok alatt felszívódott, a kormányfője Károlyi Mihály pedig alkalmatlan volt az irányításra.

Ami a Dunán túli "precisani" szerbeket illeti 1882 körül még nagy volt a zűrzavar, ugyanis Svetozar Miletić visszavonult a politikától, és akkor még egy sor cselekvési terv volt arra az esetre, hogy megegyezzenek a magyarországi elittel egy szerb – ma így mondanánk – területi autonómiában. Polit Desančić pl. a törvényekből próbálta levezetni, mások a megbeszélésekben, tárgyalásokban bíztak. Végül a Szerb királyságban is létező Radikális Párt nőtte ki magát, és ennek célja az egyesítés volt, mégpedig elsősorban az egyesülés a szerbekkel és az után Jugo-

³² HAMOVIĆ Zoran (szerk): Istorija Bugarske, Clio, 2008. 292-297

szláviával³³, amiben a horvátok is benne vannak. Ez a koncepció valósult meg. Vajdaság megint nem alakult meg, és a hivatalnokokat is Szerbiából hozták, ahogy a részben végrehajtott földreformot is azok egy része élvezhette, aki önkéntes volt a „Nagy Háborúban”.

A szerbek a fegyverek erejével szereztek meg a Vajdaságot, úgy hogy közben nem is használták őket. A nagy újvidéki nemzetgyűlés pedig egy koreografált előadás volt, amelynek a részleteit néhány nappal az előtt egyeztették, amint ezt Szabadka első polgármestere Stipan Matijević³⁴ meg is ír emlékirataiban. Nincs ok kételkedni a szavaiban, hiszen a Bunyevác nyelvjárás kikopása a hivatali és köznyelvből akkor kezdődött, és ma már majdnem teljessé vált. Ugyanígy az autonómista szerbek sem lehettek elégedettek, ugyanis az első délszláv államban nem létezett a Vajdaság, sőt a Dunától északabbról származókat nem is favorizálták, sőt talán nehezebben is bíztak meg bennük.

A szerb fél azért tudta megszerezni az egykori Magyarország déli területeit, mert a béketárgyalásokon bizonyítani tudta, hogy tömegesen élnek délszlávok ezeken a területeken, ez történelmileg így alakult ki, az oszmánok lökték őket északabra, és a Habsburgoknak volt rájuk szükségük, ez is egy hulláma volt a régi balkáni történéseknek. Ami viszont 1918 körül volt fontos az az, hogy a szerb diplomácia és hadsereg sikeres volt, mert cselekvési terve volt, ideológiája volt és szövetségesei voltak.

Az új állam számára a nem kisszámú magyarság és németség teher volt. Vajdaság-szerte a 71 magyar középfokú tagozatból mindössze kettő maradt meg, 1941-re 250 magyar általános iskolai tagozat volt, miközben az összes tagozat kb. 4000-es nagyságrendű volt.³⁵

A királyság kétségtelenül igyekezett rendezett fejlődő gazdaságú országot csinálni a heterogén térségekből, de itt is a közlekedőedények elve valósult meg, a javak a Vajdaságból kifelé folytak, viszont befelé a délebről származó telepések érkeztek, akiket háborús érdemeikért telepítettek oda.

³³ MIKAVICA, Dejan, GORAN, Vasin: Jaša Tomić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016. 291. o

³⁴ MATIJEVIĆ, Dr. Stipan: Događaji koji su se odigrali za vreme mojega javnog delovanja od 10. nov. do 20. maja 1920. god. Subotica, 1928.

³⁵ SZARKA László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 112. (Ezt a részt A. Sajti írta.)

13. Vajdaság: a sorozatos etnikai átrendezés kísérleti alanya

Vajdaságról nem beszélhetünk 1918 és 1945 között, ilyen jogi képződmény nem létezik. 1929-ben jön létre a Dunai-bánság, amely részben több is volt, részben kevesebb, is mint a Vajdaság.

Voltaképpen a Vajdasággal Mária Terézia óta kísérleteznek. II. József 1768-as útján elvadult tájakról beszél, kisszámú és primitív módon élő lakosságról. Ezután két kísérlet történik a németek betelepítésére, ezek közül a második viszonylag sikeres, a földesurak birtokaikról telepítenek be embereket (köztük baszkokat, franciákat, akiknek mára már az emlékük is alig maradt meg), de főleg szlovákokat, ruténeket. Ezen kívül a románok és a magyarok spontán is érkeznek, és a magyarokat igyekeznek betelepíteni is. Végül a Monarchia szinte minden népe megfordult a Vajdaságban. Ezután a délszláv állam kísérletezik, és ugyancsak minden nemzetisége megfordul a Vajdaságban, ezért szoktak 26 nemzetiségről beszélni. A valóság az, hogy az egész Vajdaságban napjainkban hat hivatalos nyelv van, ami technikailag öt (szerb és horvát elméletileg két nyelv, gyakorlatilag kölcsönösen érthető), és a többi négy is fogyóban van.

A világháború után inkább Bánátot, Bácskát és Baranyát (azaz magyar szempontból Dél-Baranyát) érezték egységnek, és ide délszlávokat telepítettek, miközben az előnyök egy része a többi szlávot is érintette, viszont a lakosság majdnem két harmadát kitevő németiséget és magyarságot nem. Valójában nincs mit csodálkozni azon, hogy 20 évnyi zaklatás után örömmel fogadta a II. világháborúban megszállókat. Ám az új rend kb. két és fél évig állt fenn, és ezután fordul meg a Vajdaság sorsa. Itt nem csak a civilek ellen elkövetett tömeges mészárlásokra gondolok, hanem arra, hogy 1948-ig eltűnik a térségből a németek, amelynek szerepe a Vajdaság kialakulásában vitathatatlan. A német módra telepített falvak rendezettsége ma is tiszteletet parancsol, ahogy házaik is. A németek kilakoltatásával minden felborult a Vajdaságban. A három nagy nyelv mellett a kisebb nyelvek használata is korlátozódott.

Vajdaság népessége nemzetiségi hovatartozása szerint 1910-1991.

Nemzetiségi hovatartozás		1910	1921	1953	1971	1991
Szerb	Szám	510,186	526,134	865,538	1,089,132	1,151,353
	%	33.8	34.7	50.9	55.8	57.2
	Index	100.0	103.1	164.4	125.8	105.7
Magyar	Szám	424,555	370,040	435,179	423,866	340,946
	%	28.1	24.4	25.6	21.7	16.9
	Index	100.0	87.2	117.6	97.4	80.4
Német	Szám	323,779	333,272	-	7,243	-
	%	21.4	22.0	-	0.4	-
	Index	100.0	102.9	-	2.2	-
Horvát	Szám	34,089	122,684	127,027	138,561	74,226
	%	2.3	8.1	7.5	7.1	3.7
	Index	100.0	360.0	103.5	109.1	53.6
Szlovák	Szám	56,689	58,273	71,153	72,795	63,941
	%	3.8	3.8	4.2	3.7	3.2
	Index	100.0	102.8	122.1	102.3	87.8
Román	Szám	75,223	65,197	57,218	52,987	38,832
	%	5.0	4.3	3.4	2.7	1.9
	Index	100.0	86.7	87.8	92.6	73.2
Crna Gora-i	Szám	-	-	30,516	36,416	44,721
	%	-	-	1.8	1.9	2.2
	Index	-	-	100.0	119.3	122.0
Ruszin	Szám	13,479	13,644	23,038	20,109	17,889
	%	0.9	0.9	1.4	1.0	0.9
	Index	100.0	101.2	168.9	87.3	89.0
Macedón	Szám	-	-	11,622	16,527	16,641
	%	-	-	0.7	0.8	0.8
	Index	-	-	100.0	142.2	100.7
Egyéb	Szám	72,804	25,182	78,254	94,897	263,970
	%	4.8	1.7	4.6	4.9	13.1
	Index	100.0	34.6	310.8	121.3	278.2
Összesen	Szám	1,510,822	1,514,426	1,699,545	1,952,533	2,012,517
	%	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	Index	100.0	100.2	112.2	114.9	103.1

Forrás: Hivatalos Statisztikai Közlemények (Mirnics Károly demográfus táblázata)

A folyamatot én leginkább a "zrenjaninizáció" szóval írnám le, vagyis azzal ami Nagybecskerekben történt. Ez a város olyan, mint az a bizonyos állatorvosi ló. Először a nevét vették el, Nagybecskerek helyett Petrovgradnak nevezték a két világháború között, majd a tragikusan életét vesztett Žarko Zrenjanin nevéből lett Zrenjanin a szocialista Jugoszláviában. Nos, ebben a városban négy közösség és három nyelv élt együtt. A nácik a zsidókat kiirtották, többnyire esélyük sem volt megmenekülni, mert Bánát még a háború elején a nácik fennhatósága alá került. A jugoszláv kommunista partizánok fellépése és rendszerének kialakulása után a város németjei tűntek el, ez után úgy nézett ki, hogy a magyarokat is kitelephetik, de a szocialista táboron belül az a döntés született, hogy erre mégsem kerül sor. Az állami propaganda belevette a magyarokat a „testvériség-egységbe”, azonban ez azt is jelentette, hogy nekik kellett szégyenkezniük az 1942-es események miatt, és a „Horthy-fasizmus” miatt. De jelentette ez azt is, hogy pl. nem lehetett a magyar focicsapatnak drukkolni a jugoszlávval szemben, stb. Egyre több vegyes házasság kötött, amelyből szinte mindig a többségi nyelvet tanították meg a gyerekeiket és a kisebbségi szülő feladta anyanyelvét. Ez évtizedekig tartott, majd az 1990-es évekből magyarverésekről és magyarellenessé felfirkákról érkeztek hírek. Mindennek az lett a vége, hogy az egykor virágzó kultúrájú városból a magyar szín is kihuny, mindössze egy osztály maradt a városban, a magyarság a szomszéd faluban Muzslyán élhet közösségi életet.

Vajdaság szerzte megfigyelhető, ahogy a zömében, vagy, ahogy népiesen mondják „tisztán” magyar területekre hatol be a szerbség, templomok építésével, majd azzal, hogy a templomunk szentjének a napját teszik a falu napjává. A térhasználatban egyértelműen domináns a szerbség, még akkor is, ha valahol helyi kisebbségben van.

14. A trend és az összegzés

Az évszázadok mélye tehát a magyarság fokozatos északra tolódását hozta, így majdnem eltűnt egyes vidékekről, azaz embertanilag, ha egyáltalán van embertani magyarság, vagy szerbség részben megmaradt csak egyre kevesebb mértékben gyakorolja a magyar kultúrát, ma is folytatódik ez a trend, ami a fenti táblázatból látszik. Bizonyára majd csak akkor lesz minden rendben a vajdasági magyarság körül, ha eléri az érdektelenségi küszöböt, ahogy az Szlovéniában és Horvátországban történt.

Egyszóval a trend az, hogy a határvonalak egyben etnikai határok is lesznek, és a jövőben bizonyára angolul fog egymással beszélni egy szerb és egy magyar. Nyugati példák is ezt mutatják, sőt Svájcban a német és francia kantonok fiataljai is inkább angolul beszélnek egymással, mint németül vagy franciául. A kisebbségek esetében az állam szempontjából a hivatalos nyelv ismerete számít, amely azonos a többség nyelvével, hiába mondanak mást a törvények. A kisebbségek számára korunk egy záródónak tűnő világ.

Felhasznált irodalom:

1. BATAKOVIĆ, Dušan T.: Nova Istorija Srpskog naroda. Naš Dom - L`Age D`Homme, 2000.
2. BERTÉNYI Iván, GYAPAI Iván: Magyarország rövid története. Maecenas, 1992.
3. HAMOVIĆ Zoran (szerk): Istorija Bugarske, Clio, 2008.
4. INALDŽIK, Halil: Osmansko carstvo. 2003. (Az angol eredeti: Halliln Inalcik: The otoman empire, the classical age 1300-1600. The Orion Publishing Group Ltd. London)
5. KASER, Karl: Slobodan seljak i vojnik, rana krajiška društva (1545-1754) I. Naprijed, Zagreb, 1997
6. KASER, Karl: Slobodan seljak i vojnik, povojačeno društvo (1754-1881) II. Naprijed, Zagreb, 1997
7. KATUS László: A Modern Magyarország születése (Magyarország története 1711-1914) . Kronosz Kiadó, Pécs, (Harmadik átdolgozott kiadás)
8. KONTLER László: Povijest Mađarske. Srednja Europa, Zagreb, 2007. (Az eredeti címe: KONTLER László:A History of Hungary, Millenium in Central Europe. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.)
9. KOVAČEVIĆ, Duško M.: Svetozar Miletić, život i politika (1826-1901)
10. KRESTIĆ, Vasilije Đ: Srbi u Ugarskoj 1790-1918. Matica Srpska, Novi Sad, 2013.
11. KRISTÓ Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Zrínyi kiadó, 1988.
12. LONGVORTH, Filip: Stvaranje istočne Evrope. Clio, 2002. (az eredeti címe: LONGWORTH Philip: The Making of Eastern Europe, 1997.)
13. MARKOVIĆ, Saša: Vasa Stajić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016.
14. MIKAVICA, Dejan: Svetozar Miletić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016.
15. MIKAVICA, Dejan: Mihailo Polit Desančić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016.
16. MIKAVICA, Dejan, GORAN, Vasin: Jaša Tomić. Prometej Novi Sad, RTV, 2016.

17. MATIJEVIĆ, Dr. Stipan: Događaji koji su se odigrali za vreme mojeg javnog delovanja od 10. nov. do 20. maja 1920. god. Subotica, 1928.
18. MANTRAN, Rober (szerk): Istorija Osmanskog carstva. clio, 2002. (a francia eredeti: Historie de l'empire ottoman de robert mantran, librairie Artheme Fayard 1989)
19. MIKAVICA, Dejan, LEMAJIĆ, Nenad, VASIĆ, Goran, NIKOVIĆ, Nenad: Srbi u Habsburškoj Monarhiji od 1526. do 1918. I és II kötet
20. ROBERTS, Džon M.: Evropa 1880-1945. Clio, 2002. (Ay eredeti c,me: J. M. Roberts; Europe 1880-1945. Pierson, Education, Limited, 2001)
21. ROKAI Peter, ĐERE-Zoltan, PAL Tibor, KASAŠ, Aleksandar: Istorija Mađara. Clio, 2002.
22. ROMSICS Ignác (szerk): Magyarország története. Akadémiai kiadó, 2007.
23. SALAMON Konrád: Világtörténet. Akadémiai Kiadó, 2006.
24. SZARKA László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
25. TESIĆ Nikola (szerk): Migrations in Balkan History. Republička Zajednica nauke Srbije, Belgrade 1989.
26. VARGA Szabolcs: Irem kertje. [Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola](#). 2009.